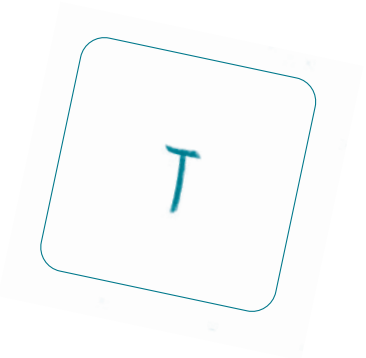
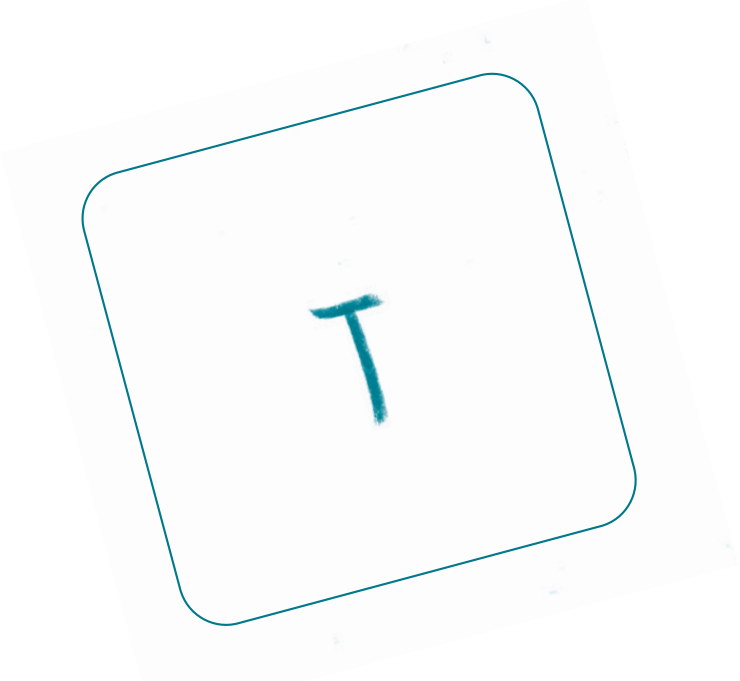

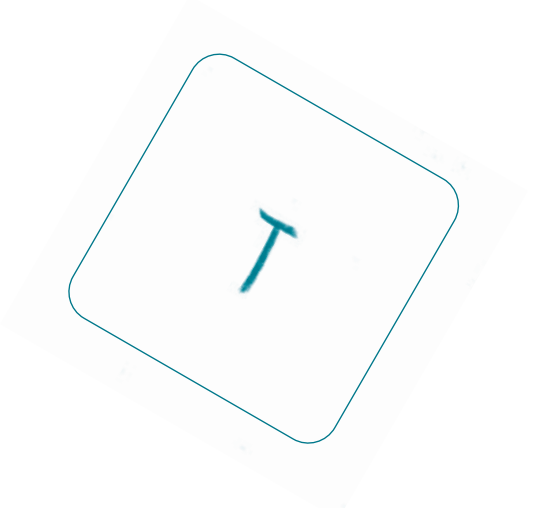
Formatieve evaluatie in het leesonderwijs

Auteur: ***Carmen Damhuis***

De laatste jaren is er veel discussie over de noodzaak van toetsen in het basisonderwijs. Scholen zijn nieuwsgierig naar de vraag hoe toetsen ingezet kunnen worden voor de kwaliteitsverhoging van hun onderwijs en zoeken naar manieren om de betrokkenheid van leerlingen én leerkrachten bij toetsen te versterken. Zij hebben echter ook nog veel vragen: Wat betekent *formatieve evaluatie* precies? Wat werkt en waarom werkt het?

In dit artikel zal worden ingegaan op de vraag 'wat is formatieve evaluatie?' en 'hoe kan formatieve evaluatie specifiek in het leesonderwijs ingezet worden?'. De auteur bespreekt een aantal recente en relevante onderzoeken naar formatief evalueren in het leesonderwijs. Wat kunnen we uit deze onderzoeken leren voor de onderwijspraktijk?

"Scholen zijn nieuwsgierig naar de vraag hoe toetsen ingezet kunnen worden voor de kwaliteitsverhoging van hun onderwijs en zoeken naar manieren om de betrokkenheid van leerlingen én leerkrachten bij toetsen te versterken."

Wat is formatieve evaluatie?

Summatief toetsen is een manier van toetsen die in het onderwijs veelvuldig voorkomt. Met summatief toetsen beoordeel je wat de leerling bereikt heeft aan het eind van een programmaonderdeel of bepaalde leerstof. Bij formatief toetsen ligt de focus meer op het geven van feedback en verbeteringen tijdens iedere fase in het doceer-leerproces. Formatief toetsen heeft dus niet als doel het eindniveau in kaart te brengen, maar om het toekomstig leerproces te verbeteren. Formatieve evaluatie, in bredere zin, gaat naast toetsen ook over de inzet van portfolio's en het voeren van leergesprekken als middel om leerprocessen in kaart te brengen.

Een duik in de literatuur laat zien dat er veel verschillende ideeën bestaan over wat nu precies formatieve evaluatie is. De meest gebruikte definitie van formatieve evaluatie is afkomstig van Black en Wiliam (1998; 2009). Zij verstaan onder formatieve evaluatie alle activiteiten waarbij leeractiviteiten van leerlingen in kaart gebracht worden, geïnterpreteerd worden door leerkrachten, leerlingen en hun klasgenoten, en gebruikt worden om betere beslissingen te maken over de vervolgstappen. De vervolgstappen kunnen op deze manier beter gefundeerd worden dan wanneer deze gegevens niet waren verzameld.

De kern van formatieve evaluatie ligt dus in de volgorde van twee kernactiviteiten:

1. het opmerken van een verschil tussen het gewenste doel en de huidige stand van kennis en/of begrip en/of vaardigheid;
2. de actie die daarop ondernomen wordt.

Om deze reden wordt ook wel gesproken over 'evalueren om te leren' of scaffolding.

Onderzoek naar effecten van formatieve evaluatie in het leesonderwijs

Formatieve evaluatie inzetten als aanvulling op summatief toetsen klinkt mooi, maar is het ook daadwerkelijk effectief? In deze paragraaf worden enkele toonaangevende onderzoeken besproken waarin het inzetten van formatieve evaluatie in het leesonderwijs is onderzocht.

Effect op leesvaardigheid van leerlingen

Drie onderzoeken rapporteren over de effecten op de leesprestaties van leerlingen. Dat zijn Parr en Timperley met hun onderzoek '*Multiple 'black boxes': inquiry into learning within a professional development project*', verschenen in 2010; '*Teacher inquiry into formative assessment practices in remedial reading classrooms*', van Brookhart, Moss en Long (2010), en '*Using assessment to improve early elementary students' knowledge and skills for comprehending informational text*' van Witmer, Duke, Billman en Betts', verschenen in 2014.

Uit de studie van Parr en Timperley (2010) blijkt dat scholing van leerkrachten in het toepassen van formatieve evaluatie bij het leesonderwijs van invloed is op de leesprestaties van leerlingen. Voor het onderzoek werden scores op lezen verzameld voor groep 3 tot en met groep 8. Tijdens het onderzoek ontvingen de leerkrachten een tweejarige intensieve training in formatieve evaluatie. De resultaten lieten zien dat de genormeerde scores van leerlingen op lezen met een effectgrootte van rond de 0,30 verhoogden.

Brookhart, Moss en Long (2010) volgden in hun experimentele studie zes basisschoolleerkrachten, die remedial teaching gaven aan groep 3 leerlingen met een risico op leesproblemen. Zij kregen een

training gericht op professionele ontwikkeling op basis van de formatieve evaluatietheorie van Black en Wiliam (1998). Er werd gekeken hoe leerprestaties zich verhouden tot leerdoelen en hoe het verschil tussen het huidige prestatieniveau en het doel verkleind kon worden. Leerkrachten werden gevraagd duidelijke doelen te stellen, een interpretatie te maken van het werk en/of de opdrachten van de leerlingen om het huidige niveau van presteren vast te stellen, en duidelijke, beschrijvende feedback te geven. De training bestond uit acht bijeenkomsten en de leerkrachten hielden in de klas voortgangsrapportages bij. De vaardigheden die de leerlingen leerden, waren vooral gericht op beginnende geletterdheid (letters leren, woorden decoderen). Uit de resultaten bleek dat alle leerkrachten hun leerkrachtgedrag veranderden door het gebruik van formatieve evaluatie: ze werden zich meer bewust van de effectiviteit van hun handelen, maakten meer gebruik van strategieën (vooral gericht op het bijhouden en geven van feedback, het stellen van doelen, en het delen van informatie met leerlingen), en kregen meer inzicht in het belang van het betrekken van leerlingen in het leerproces. Leerkrachten gaven aan dat formatieve evaluatie leidde tot een observeerbare toename in prestaties van leerlingen, hun motivatie, de tijd die leerlingen besteden aan taken en hun betrokkenheid. Ook bleek uit de data dat kinderen met een risico op leesproblemen significant vooruit gingen op letterkennis en decodeervaardigheid ten opzichte van kinderen met een risico op leesproblemen waarbij de leerkrachten niet aan het onderzoek meededen (de controlegroep).

Witmer, Duke, Billman en Betts (2014) onderzochten in hun studie '*Using assessment to improve early elementary students knowledge and skills for comprehending informational text*', de effecten van een formatieve evaluatietraining voor leerkrachten gericht op begrijpend leesvaardigheden in groep 3 en 4. Formatieve evaluatie werd ingezet voor het effectief omgaan met informatieve teksten. De kennis van leerlingen op woordenschat, tekstkenmerken, afbeeldingen in de context van de tekst en begripsstrategieën (voorspellingen, gebruik van voorkennis, interferenties en samenvatten) werd getest om de begripsvaardigheden te meten. De evaluatie was zo ontworpen dat leerkrachten geholpen werden bij het meten, het interpreteren van de uitkomsten en het geven van feedback op de vaardigheden die leerlingen hadden verworven. Gedurende het schooljaar lieten de leerlingen in de experimentele groep inderdaad een grotere groei zien op de vier subtesten (woordenschat, tekstkenmerken, afbeeldingen in de context van de tekst, begripsstrategieën) van begrijpend lezen. Leerkrachten in de experimentele groep rapporteerden dat zij veranderingen aanbrachten in hun instructie, gebaseerd op de uitkomsten van de tussentijdse begrijpend leesmetingen.

Tabel 1. Kernactiviteiten van Formatieve Evaluatie

	Waar gaat het leren naartoe?	*Waar staat de leerling nu?*	*Hoe komt de leerling daar?*
Leerkracht	Het delen van leerverwachtingen	Middelen inzetten om het begrip van leerlingen in kaart te brengen	Feedback geven die vooruit blikt
Medeleerling	Begrijpen en delen van leerverwachtingen	Medeleerlingen inzetten als instructiebronnen	
Leerling	Begrijpen van leerverwachtingen	Leerlingen eigenaar maken van hun eigen leerproces	

Bron: Black & Wiliam (2009).

Effect op professionaliteit leerkrachten

Naast een effect op de leesprestaties van leerlingen, blijkt het inzetten van formatieve evaluatie ook invloed te hebben op de inzichten en professionaliteit van leerkrachten.
In een descriptief onderzoek beschrijven Frey en Fisher (2009) de implementatie van een formatief evaluatie systeem in de groepen 1 tot en met 7 van een Amerikaanse basisschool. Leerkrachten namen deel aan een vierjarig programma voor professionele ontwikkeling, gericht op formatieve evaluatie. In projectgroepen werkten leerkrachten samen aan realistische doelen en normen voor lezen en schrijven. Zij brachten de sterktes en zwaktes van leerlingen in beeld, stelden vast wat de kloof was tussen de gewenste doelen en huidige prestaties en in hoeverre het huidige onderwijsaanbod hieraan kon bijdragen. Gezamenlijk ontwikkelden de leerkrachten formatieve evaluatieopdrachten. Uit de resultaten bleek dat de prestaties van leerlingen verbeterden. Leerkrachten gaven aan dat ze - door hun evaluatie aan te passen aan normen en daarbij doelgerichte instructie en evaluatie te ontwikkelen - hun inhoudelijke kennis

van het vak vergrootten. Leerkrachten leerden hoe ze een betere koppeling konden maken tussen evaluatie en instructie. Ook leerden zij interventies te plannen voor leerlingen die moeite bleven hebben met lezen en schrijven.

"Naast een effect op de leesprestaties van leerlingen, blijkt het inzetten van formatieve evaluatie ook invloed te hebben op de inzichten en professionaliteit van leerkrachten."

Het implementeren van formatieve evaluatie in het leesonderwijs

De inzet van formatieve evaluatie blijkt dus effectief. Maar wat leren bovenstaande onderzoeken ons voor de implementatie van formatieve evaluatie in de onderwijspraktijk?

De kern van formatieve evaluatie is het in kaart brengen van waar de leerling op dat moment staat in het leerproces, waar het leerproces naartoe gaat en hoe een leerling daar komt. In de beschreven onderzoeken wordt uitgegaan van de theorie van Black en Wiliam. Black en Wiliam (2009) beschrijven in hun werk '*Developing the theory of formative assessment*' vijf kernactiviteiten voor de inzet van formatieve evaluatie (zie Tabel 1), namelijk: (1) deel leerverwachtingen met leerlingen en verduidelijk de leerintenties en succescriteria, (2) stel vragen waarmee informatie kan worden verzameld over de leervoortgang van leerlingen, (3) geef feedback die leerlingen vooruit helpt, (4) laat leerlingen zichzelf beoordelen (zelfevaluatie) en (5) zet leerlingen in als instructiebron voor elkaar. Hieronder volgen voorbeelden van de inzet van deze vijf kenmerken voor het leesonderwijs.

1. Deel leerverwachtingen met leerlingen

Zowel in een groep als in een individueel gesprek kun je leerlingen activeren door leerverwachtingen met ze te delen. Bij formatieve evaluatie in het leesonderwijs zou dit bijvoorbeeld een verwachting kunnen zijn rond doelen: "Dit jaar is het de bedoeling dat je langere teksten gaat leren lezen. Hoe wil jij dit leren? Hoe kunnen we dit aan gaan pakken?" Op deze manier krijgen leerlingen een idee van waar zij naartoe werken in hun leerproces. Als de leerverwachtingen en leerdoelen helder zijn, raken leerlingen meer betrokken bij hun leerproces en zal dit leiden tot betere prestaties, zo stelt Hattie (2009). De doelen moeten voor de leerlingen wel voldoende uitdaging bieden. Door samen met de leerlingen over leerverwachtingen in gesprek te gaan en ze samen vast te stellen, wordt de autonomie van de leerling bevorderd (Van der Kleij, Vermeulen, Eggen, & Veldkamp, 2013). Het bevorderen van de autonomie maakt de leerling nog meer eigenaar van zijn of haar eigen leerproces.

2. Stel vragen

Naast het delen van leerverwachtingen maakt het stellen van vragen leerlingen meer betrokken bij hun leerproces. "Hoe pak jij het lezen aan? Als je een samenvatting van een boek gaat schrijven, waar begin jij dan? Waar let je op?" Dit activeert leerlingen om na te denken over hun leerproces en maakt kennis die 'verborgen' is in de lerende transparant. Wat leerlingen oppikken van onderwijs hoeft immers niet één-op-één overeen te komen met dat wat leerkrachten voor ogen hadden over te brengen. Door het stellen van de juiste vragen kunnen de percepties van de leerkracht en die van de leerling op elkaar afgestemd worden.

3. Feedback, feed up en feed forward

Een essentieel aspect in formatieve evaluatie is het geven van feedback. In een terugblik gericht op feedback, stellen Hattie en Timperley (2007) dat effectieve feedback antwoord moet geven op drie vragen: Waar ga ik naartoe (feed up)? Hoe doe ik het (feedback)? Wat is de volgende stap (feed forward)? Feed up geeft vooral het leerdoel weer, bijvoorbeeld dat een kind de essentie uit een informatieve tekst leert halen. Feedback geeft aan waar de leerling staat en hoe goed het proces verloopt, bijvoorbeeld dat een leerling de tekst wel technisch goed kan lezen, maar nog niet voldoende begrijpt wat hij gelezen heeft. Bij formatieve evaluatie in het leesonderwijs kan ook de volgende stap in het leerproces duidelijk gemaakt worden (feed forward), bijvoorbeeld door op de volgende manier met de leerling in gesprek te gaan: "Je leest nu deze boeken op M5-niveau.

Deze boeken kun je goed lezen. Je leest bijvoorbeeld heel precies van hoofdletter tot punt en kan goed vertellen waar het verhaal over gaat. De komende tijd mag je de boeken op E5-niveau gaan kiezen. De zinnen in deze boeken zijn wat langer. Kijk maar of je deze boeken ook goed kan lezen en begrijpt wat er staat." Op deze manier wordt door de leerkracht feed forward direct gecombineerd met feedback en feed up.

4. Zelfevaluatie

Zelfevaluatie veronderstelt dat leerlingen gelegenheid krijgen hun opvattingen, motieven en behoeften ten opzichte van hun eigen leerproces naar voren te brengen. Zelfevaluatie helpt leerlingen, samen met de leerkracht, tot een reëel beeld te komen van hun ontwikkeling. Vragen die bij formatieve evaluatie in het leesonderwijs gesteld kunnen worden om de zelfevaluatie te bevorderen zijn: Hoe vond je het lezen van de moeilijkere boeken? Wat ging er goed?

5. Zet leerlingen in als instructiebron

Ten slotte kan samenwerking zorgen voor meer betrokkenheid van leerlingen bij elkaars leer- en beoordelingsproces. Een voorbeeld hiervan is het geven van feedback aan elkaar. Leerlingen kunnen elkaar bij lezen feedback geven op aspecten als stemgebruik, leessnelheid en oogcontact als zij elkaar voorlezen. Ook zouden leerlingen een portfolio kunnen bijhouden van de boeken die ze gelezen hebben en hun ervaringen hiermee. Dit portfolio kunnen ze gebruiken om tijdens een boekbespreking andere leerlingen enthousiast te maken voor boeken die ze hebben gelezen.

Implicaties voor de praktijk

Al met al kan gesteld worden dat formatieve evaluatie waardevol is. In het leesonderwijs kan formatieve evaluatie zichtbaar en aantoonbaar zorgen voor een kwaliteitsverhoging. Naast summatief toetsen voor niveaubepaling (en doorverwijzing), kan formatieve evaluatie ingezet worden om de vervolgstappen in het leesonderwijs te bepalen. In de onderwijspraktijk is het daarom waardevol om op zoek te gaan naar meer momenten om leerverwachtingen te delen, vragen te stellen, formatieve feedback te geven en zelfevaluatie en peer response te integreren. In welke vorm dit praktisch ingezet kan worden, daar volgt in een volgend nummer meer over.

Carmen Damhuis is onderwijskundig adviseur en trainer bij het Centrum voor Onderwijs en Leren Universiteit Utrecht (COLUU).

Literatuurlijst

Brookhart, S. M., Moss, C. M., & Long, B. A. (2010). Teacher inquiry into formative assessment practices in remedial reading classrooms. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 17*, 41–58. doi:10.1080/09695940903565545

Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5*, 7–74. doi:10.1080/0969595980050102

Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 1*, 5–31. doi:10.1007/s11092-008-9068-5

Frey, N., & Fisher, D. (2009). Using common formative assessments as a source of professional development in an urban American elementary school. *Teaching and Teacher Education, 25*, 674–680. doi:10.1016/j.tate.2008.11.006

Hattie, J. A. C. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement.* New York: Routledge.

Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research, 77*, 81-112, doi:10.3102/003465430298487

Parr, J. M., & Timperley, H. S. (2010). Multiple 'black boxes': inquiry into learning within a professional development project. *Improving Schools, 13*, 158–171. doi:10.1177/1365480210375349

Van der Kleij, F., Vermeulen, J., Eggen, T., & Veldkamp, B. (2013). *Toetsspecial: Leren van toetsen; Een cyclisch proces.* Toetswijzer, online te verkrijgen: http://toetswijzer.kennisnet.nl/html/leren_van_toetsen/default.shtm

Witmer, S. E., Duke, N. K., Billman, A. K., & Betts J. (2014). Using assessment to improve early elementary students' knowledge and skills for comprehending informational text. *Journal of Applied School Psychology, 30*, 223-253, doi:10.1080/15377903.2014.924454